

Eestimaa Kommunistliku Partei osast Eesti kunstielus esimesel nõukogude aastal (1940–1941)

Ingrid Raudsepp

Probleemistikust ja allikatest

Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) ajaloole on viimastel aastatel pööratud tõsist tähelepanu, mille tulemusena on lugejateni jõudnud mitmed põhjalikud käsitlused.¹ Ka käesoleva artikli taotluseks on süüvida ühte siiani avamata tahku EKP ajaloos² – EKP rolli 1940.–1941. aastal Eesti kunstielus toimunu kontekstis. Vaatluse all on äärmiselt erilaadilise ajajärgu sündmused – üheaegselt käis iseseisvusaegse kultuuriorganisatsiooni lammutamine ja selle asemele uue, nõukoguliku süsteemi juurutamine, kindlad alluvusvahekorrad nii erinevate võimuorganite kui ka viimaste ja kunstiinstitutsioonide vahel olid alles kujunemisjärgus. Kuna kõnesolev teema on väga mitmekülgne, tuli lähemat analüüsimist ootavate küsimuste hulgast teha valik ja nii on keskendutud kahele probleemide ringile. **Esiteks** on teemale lähenedud isikuajaloolisest aspektist, mille puhul on tähelepanu pööratud kunstiringkondadest EKP ridadesse astunuile (nende eluloolisele taustale, parteisse astumise võimalikele motiividele, osalemisele kunstielu ümberkorralda-

misel). **Teiseks** huvipakkuvaks valdkonnaks on EKP Keskkomitee (KK) tegevus siinse kunstielu suunamisel üleliidulise süsteemi rööbastesse (üldine töökorraldus, milliste kunstielu valdkondadega tegeldi jmt.).

Allikatena on kasutatud peamiselt arhiivimaterjale (paraku on tulnud piirduda Eesti arhiivides leiduvaga). Paljuski põhineb artikkel Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiivi (viidetes ERA), eelkõige aga viimase koosseisu kuuluva endise Parteiarhiivi (viidetes ERAF) fondides leiduval. Alljärgnevalt olgu lisatud mõned selgitused nende arhiivimaterjalide kohta, mida on artikli koostamisel kõige enam kasutatud. Kõigepealt tuleb peatuda endise Parteiarhiivi kolmel fondil: fond 1 (Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee), fond 5 (EKP Tallinna Linnakomitee) ja fond 12 (EKP Tartumaa Komitee). Kahe viimase puhul on valdavalt viidatud EKP-sse astunute isikutoimikutele, mis tavaliselt sisaldavad vastavat sooviavaldust, ankeeti, omakäelist elulookirjeldust ning soovitusi. Kasutatud EKP KK materjale iseloomustab hästi nende kuulumine fondi ühte või teise nimistusse. Nimistu 1 puhul on tegemist üldiste dokumentidega aastaist 1940–1941, peamiselt viidatud säilikut 23 ja 27 sisaldavad vastavalt EKP Tallinna Linnakomitee ja EKP Tartumaa Komitee üldkoosolekute ning büroo istungite protokolle. Artiklis on korduvalt

1 Artikli kirjutamisel on kasutatud eeskätt järgmisi viimasel ajal EKP ajaloole kohta ilmunud uurimusi: O. Kuuli, *Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991*. Tallinn, 1999; Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991. Koost. ja toim. E. Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 2002. Viimase puhul on edaspidi viidatud alapeatükkidele ja nende autoritele.

2 Siinkirjutaja on käesoleva artikli temaatikat vähesel määral puudutanud 1999. aastal kaitsnud magistritöös: I. Raudsepp, *Eesti kunstielu esimesel nõukogude aastal (1940–1941)*. Magistritöö. Juhendaja K. Altoa. Tartu: Tartu Ülikooli kunstiajaloo õppetool, 1999.

tähelepanu juhitud selles nimistus säilitatavatele Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei (ÜK(b)P) liikmete ja liikmekandidaatide registreerimise lehtedele (sisuliselt on tegemist ankeetidega). Põhiliselt on mainitud nimistus leiduvat kasutatud EKP liikmete ja liikmekandidaatide teema käsitlemisel. Selles osas pakkus huvitavaid leide ka nimistu 115, kus säilitatakse 1940. aasta suvel välja antud EKP liikmepileteid, mis korjati kokku EKP liikmepiletite väljavahetamisel ÜK(b)P omade vastu 1940. aasta sügisel. EKP KK kokkupuudetest kunstielu küsimustega annab kõige parema ülevaate nimistu 4, mis koondab EKP KK büroo istungitega seonduvat.

Enne juunipööret valitsenud olukord

Töö kunstnike ja kirjanikega tõusis EKP-s päevakorrale 1935. aastal seoses Kommunistliku Internatsionaali³ vastavate otsustega. Tegelikult jäi see tegevussuund aga unarusse, sest parteid ennast tol ajal praktiliselt ei eksisteerinud. Tööplaanides hakati küll rõhutama kunstnike ja kirjanikega ühenduse astumise vajadust, kuid lõpuks tuli aruandluses konkreetsete õnnestumiste asemel osutada parteitööd tervikuna segavatele suurtele organisatsioonilistele raskustele.⁴ Mõnevõrra muutus olukord pärast 1938. aasta amnestiat,⁵ kuid sellegipoolest puudus EKP-l 1930. aastate lõpu Eesti ühiskonnas arvestatav poliitiline mõju. Partei teovõimet nõrgendasid Nõukogude Liidus toimunud massirepressioonid, mille tagajärjel jäid Eesti kommunistid sealsete juhtnöörideta, katkes side Kominterniga. EKP liikmete peamine parteiline tegevus seisnes legaalses töölisorganisatsioonides poliitilise selgitustöö tegemises.⁶

Rida endisi kommunistlikke poliitvange asus pärast amnestiat elama Tartusse. Nende edasises tegevuses oli oluline koht Tartu Töö-

listeatri Ühingul ning Tartu Alkoholismivastasel Kultuurühingul, üliõpilastel oli marksistlike ideedega võimalik tutvuda eelkõige Akadeemilise Sotsialistliku Ühingu ja Akadeemilise Ühiskonnateaduste Klubi vahendusel.⁷ Kunstnikest on kommunistidega kontaktis olemisest kõneldud eeskätt Kaarel Liimandi ja tema abikaasa Aino Bachi (kodanikunimega Aino Liimand) puhul.⁸ Üldiselt on aga teada, et kõige enam marksistlikest ideedest mõjutatud kunstnikud olid veel Andrus Johani, Arkadio Laigo ning Nikolai Kummits. Nad moodustasid Tartus ka ühise sõpruskonna.⁹ Üleüldse aga nihkus 1930. aastate teisel poolel osa Eesti loomingulisest intelligentsist meelsuselt varasemast enam vasakule. Selles oli oma osa nii ebademokraatlikul sisepoliitikal kui ka rahvusvahelises ulatuses pingerikkal õhustikul.

Vajalik on rõhutada, et loomeinimeste hoiakuid EKP ja Nõukogude Liidu suhtes tuleb vaadelda kahe erineva teemana. Nõukogude Liidus tegelikult toimuvast ei olnud tavakodanikel piisavat ettekujutust, seejuures polnud haritlased vabad ka teatud illusioonidest.

3 Kommunistlik Internatsionaal (Komintern) – rahvusvaheline kommunistide organisatsioon, tegutses aastail 1919–1943.

4 ERAF, f. 6495, n. 1, s. 328, l. 22, 37, 48, 51.

5 1938. aasta amnestiaga vabanes 104 kommunistliku tegevuse eest vangi mõistetut, kellest umbes 2/3 olid EKP liikmed (O. Kuuli, Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991, lk. 64).

6 O. Kuuli, Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991, lk. 63–65.

7 O. Kuuli, Eestimaa Kommunistliku Partei tööst intelligentsi seas kolmekümnendatel aastatel. – Looming 1960, nr. 7, lk. 1084–1086.

8 E. Hion, Pilte kultuuriloo taustal. Kõnelusi Helene Johaniga. Tallinn: Perioodika, 1990, lk. 9; H. Haberman, Tagasivaatamisi. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk. 68; L. Järve, Avaruse tunne. [A. Bachi mälestused.] – Noorte Hääl 20. VI 1976.

9 Andrus Johani abikaasa Helene Johani sõnul ühendasid seda sõprade ringi huumorimeel ning ühised veendumused (E. Hion, Pilte kultuuriloo taustal. Kõnelusi Helene Johaniga, lk. 30).

Lisaks nähti Nõukogude Liidus jõudu, mis suudaks ohjeldada Saksa agressiooni Ida-Euroopas. Samuti leidis kultuuriringkondades tunnustust idanaabri kultuuripoliitika.¹⁰ Teadaolevalt pöördusid 1940. aasta jaanuaris tegevust alustanud Eesti ja Nõukogude Liidu ühingu poole 1940. aasta aprillis kuus Tartu intelligentsi esindajat sooviga astuda ühingu liikmeks ning moodustada ühingu Tartu osakond. Teiste hulgas olid soovivaldajateks Bach, Liimand ning Johani. Enne juunipöret jõudsid kunstnikest liitumissoovi avaldada veel Juhan Püttsepp (kunstiühingu “Pallas” esimees), Anton Starkopf (Kõrge-ma Kunstikooli “Pallas” direktor) ning Aleksander Eller (Eesti Rahvuslaste Klubi põhikogu esimees).¹¹ Igatahes ilmutasid kunstnikud sõprusühingu vastu mõtlemapanevat huvi – tegu oli ülalpoolt moodustatud ühingu-ga, millesse enamik haritlasi suhtus Nõu-kogude Liidu ja Soome vahelise sõja tõttu külmalt.¹²

Eestimaa Kommunistliku Partei liikmed ja liikmekandidaadid

EKP tegevus legaliseeriti 1940. aasta 4. juulil, senisest põrandaalusest grupeeringust muutu-ti nüüd olulisimaks kohalikuks valitsemis-organiks. Juhtpositsioonile asumisega kaas-nes liikmeskonna suurendamise vajadus. Ku-ni 1940. aasta 16. augustini toimus EKP ri-dadesse uute liikmete vastuvõtmine lihtsus-tatud korras. Üldjuhul otsustas sel perioodil vastuvõtmise linna või maakonna parteiko-mitee. Kandidaadiaega polnud vaja läbida, soovijad võeti kohe partei liikmeks. Soovi-tajaid pidi küll olema kaks, kuid nende par-teistaazi pikkusele tähelepanu ei pööratud. Pärast 16. augustit kehtis parteisse astujaile kohustuslik kandidaadiaeg, hakati nõudma kolme parteiliikme soovitust. 1940. aasta 8. oktoobril ühendati EKP ametlikult ÜK(b)P-

ga ja tema nimeks sai Eestimaa Kommunist-lik (bolševike) Partei (EK(b)P). EKP liikme-piletid kuulusid väljavahetamisele ÜK(b)P omade vastu. Selle kampaania käigus pidid EK(b)P maakonna- ja linnakomiteed põhja-likult vaagima iga parteiliikme sobivust, see-järel tuli koosseisud esitada kinnitamiseks EK(b)P KK-le.¹³

Esimese kunstiringkondadesse kuulunud isikuna kirjutas EKP-sse astumiseks avalduse **Boris Korolev**, EKP liige oli ta alates juuli keskpaigast.¹⁴ Tuleb tõdeda, et esimese nõu-kogude aasta kunstielu kontekstis on tege-mist küllaltki intrigeeriva isikuga, kelle nimi esineb tollastes allikates väga sageli. Selle ühe aastaga tema aktiivne tegutsemine ka piirdus – Korolev hukkus hävituspataljoni politrukina 1941. aasta augustis.¹⁵ Kes oli see praeguseks enamusele tundmatu kunstnik?

EKP-sse astumise ankeedist selgub, et Ko-rolev oli rahvuselt venelane, sündinud 1904. aastal Peterburis.¹⁶ Vastavalt omakäelisele elulookirjeldusele elas Korolev Eestis alates

¹⁰ H. Arumäe, Mõnda Hans Kruusist, Mongoolia eeskujust ja poliitilisest naivismist. – Looming 1991, nr. 10, lk. 1383.

¹¹ ERA, f. 1116, n. 1, s. 3, l. 6, 35–36, 38. Viimase kolme puhul leidub viide ametikohale liikmeks astumise avaldusel.

¹² M. Ilmjärv, Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn: Argo, 2004, lk. 859.

¹³ O. Kuuli, Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991, lk. 85; O. Liivik, Eestimaa Kommunist-lik (bolševike) Partei ja selle Keskkomitee. – Eesti-maa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisat-siooniline struktuur 1940–1991, lk. 18; M. Maripuu, Keskkomitee organisatsiooniline tegevus. Arvestus-sektor, ühtse parteipileti sektor. – Eestimaa Kom-munistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991, lk. 159–161.

¹⁴ ERAF, f. 1, n. 1, s. 23, l. 3; B. Korolevi isiklik toimik. – ERAF, f. 5, n. 2, s. 276, l. 1. Vt. B. Korole-vi parteipiletit: ERAF, f. 1, n. 115, s. 397.

¹⁵ ERAF, f. 1, n. 1, s. 147, l. 15.

¹⁶ B. Korolevi isiklik toimik, l. 2.

<i>Kõigi maade proletaarlased, ühinege!</i>	<i>Kõigi maade proletaarlased, ühinege!</i>
EESTIMAA KOMMUNISTLIK PARTEI	EESTIMAA KOMMUNISTLIK PARTEI
PARTEI PILET Nr. 751	PARTEI PILET Nr. 751 *
Perekonnanimi <u>Liimand,</u>	Perekonnanimi <u>Liimand;</u>
Nimi <u>Kaarel</u>	Nimi <u>Kaarel</u>
Sündimise aeg <u>12. V 1906.a.</u>	Sündimise aeg <u>12. V 1906. a.</u>
Parteisse astumise aeg <u>29. VII 1940.a.</u>	Parteisse astumise aeg <u>29. VII 1940. a.</u>
Organisatsiooni nimetus kelle poolt pilet välja antud <u>Eestimaa Kommunistliku Partei Tartumaa komitee</u>	Organisatsiooni nimetus kelle poolt pilet välja antud <u>Eestimaa Kommunistliku Partei Tartumaa komitee</u>
 <u>Liimand</u> Tartumaa Komitee liiklane V. Sasse Partei komitee sekretär " 30. aug. 1940. a.	 <u>Liimand</u> Tartumaa Komitee liiklane V. Sasse Partei komitee sekretär " 30. aug. 1940. a.

Kaarel Liimandi EKP liikmepilet.
ERAF, f. 1, n. 115, s. 572.

1912. aastast, mil tema vanemad andsid lapse vaesuse tõttu ühele siinsele lasteta perekonnale kasvatada.¹⁷

Käsitleva teema seisukohalt tuleb aga keskenduda Korolevi varasema elukäigu sellele osale, mis puudutab tema kui loovisiku tegevust. Korolevi enda esitatud andmete kohaselt töötas ta 1930. aastatel maalina ning dekoratiivkunstnikuna. Kunstiharidust tõendavat diplomit Korolevil polnud, elulookirjelduse kohaselt jäi tal “Pallas” pooleli rahapuuduse tõttu.¹⁸ Tõepoolest, Kõrgema Kunstikooli “Pallas” materjalid tõendavad, et 1930. aastal kuulus Korolev sealsesse õpilaskonda.¹⁹ 1938. aastal oli tema nimi lühiajaliselt Riigi Kõrgema Kunstikooli õpilaste nimekirjas, kuid siis see kustutati sealt kohale mitteilmumise pärast.²⁰ Korolevi tegevusest leidub üksikuid märke ka iseseisvusaegsete kunstiühingute arhiivmaterjalides. 1931. aastal avaldas ta soovi astuda Uue Kunstnikkude Koondise liikmeks²¹, kuid ilmselt jäi see ettevõtmine pooleli, sest edaspidi kõneldi mainitud ühingu peakoosolekutel temast kui võimalikust külalisesinejast ühingu näitustel²². 1935. aastal oli ta Rakenduskunstnike Ühingu liikmemaksu maksjate hulgas.²³ Sama ühingu hilisemates nimekirjades Korolevi nime enam ei leidu. Sellegipoolest märkis ta EKP-sse astumisel millegipärast, et on mainitud ühingu liige.²⁴

On huvipakkuv, et parteisse võeti Korolev küll kunstnikuna,²⁵ kuid samal ajal Haridusministeeriumis kunstnikkonna esindajate osavõtul koostatud loovate tegevkunstnike nimekirjas taolist nime ei leidu. Küll aga pääses ta maalikunstnikuna hilisemasse, 1940. aasta 25. juulil toimunud kunstnike kongressi mandaatkomisjoni moodustatud lisanimekirja.²⁶ Kuna esimese nimekirja puhul lähtuti paljuski kunstnike näitustel esinemisest viimase viie aasta jooksul, võib Korolevi väljajätmise faktist järeldada, et 1930. aastate

teise poole näitusekülastajaile jäi tema nimi üldiselt tundmatuks. Sellegipoolest oleks Korolev võinud sellesse nimekirja pääseda, kui tema loominguline aktiivsus ja tööde kunstiline kvaliteet oleks võimaldanud teda lugeda loovaks tegevkunstnikuks. Tekib küsimus, kas esimese nimekirja koostajad eksisid või oli lihtsalt tegemist kaheldava kunstnikuandega.

1940.–1941. aastal tegutses Korolev eeskätt Kunstnike Kooperatiivi²⁷ liinis. Jälgides allikates tema nime mainimise tausta, tõmbab tähelepanu, et valdavalt ei esine see mitte loomingulistes, vaid kunstielu organisatoorse külge puudutavates küsimustes. Olulisi kunstiteoste tellimusi Korolev ei saanud, küll aga jääb tema nimi silma, kui kõne all on Kunstnike Kooperatiivi tegevusega rahulolematute kooperatiivi liikmete allkirjade ko-

17 B. Korolevi isiklik toimik, l. 3p.

18 B. Korolevi isiklik toimik, l. 2, 4.

19 ERA, f. 3950, n. 1, s. 10, l. 8p–9.

20 ERA, f. 1812, n. 1, s. 315, l. 60, 68.

21 ERA, f. 3969, n. 1, s. 6, l. 4.

22 ERA, f. 3969, n. 1, s. 4, l. 9, 15p.

23 ERA, f. 3970, n. 1, s. 5, l. 1. Siin esineb nimekuju B. Koroleff.

24 B. Korolevi isiklik toimik, l. 4.

25 ERAF, f. 1, n. 1, s. 23, l. 3.

26 Vt. mainitud nimekirju ning lähemalt nende koostamise kohta: I. Raudsepp, Eesti kunstielu esimesel nõukogude aastal (1940–1941), lk. 56–61 ja lisa 5.

27 Eesti NSV Kunstnike Kooperatiiv alustas Tallinna kunstnike eestvedamisel tegevust 1940. aasta septembris–oktoobris. Pärast varasemate kunstiorganisatsioonide likvideerimist jäi Kunstnike Kooperatiiv alates 1940. aasta hilisügisest ainsaks Eesti kunstnikkonda ühendanud organisatsiooniks (Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu, ENKL-i, loomine oli pooleli). Kooperatiivi ülesandeks oli liikmeskonna majandusliku heaolu eest seismine. Peamise sissetuleku töid riiklikelt asutustelt saadud tellimused. 1941. aasta kevadeks oli Tallinna kooperatiivi ja selle Tartu osakonna liikmeid kokku ligikaudu 200, lisaks oli kooperatiivil veel umbes 100 kaastöölist. Vt. pikemalt: I. Raudsepp, Eesti kunstielu esimesel nõukogude aastal (1940–1941), lk. 108–133.

gumine, kunstnike metsatööbrigadide moodustamine, Kunstnike Kooperatiivi MOPR-i²⁸ rakukese organiseerimine ning muud taolised tegemised²⁹. Tema nimega seostatavad ettevõtmised annavad alust kahtluseks, et just Korolevi initsiatiivil võidi 1941. aasta aprillis koostada kunstnike kaebekiri, mille üheks adressaadiks oli EK(b)P KK.³⁰ Kirjas, millele esimesena on allkirja andnud Korolev, kritiseeriti kunstidekaadiks tellimuste jagamise käiku, kusjuures kurja juureks peeti Adamson-Ericut.

Siinkirjutaja on seisukohal, et kõike eelpooltoodud arvestades on tõepoolest põhjust kahelda Korolevi kui kunstniku andekuses, suure tõenäosusega oli tema puhul tegemist ühega nendest võimuahettest “aktivistidest”, kes ilmusid pärast juunipööret välja sooviga end iga hinna eest maksma panna. Üldjoontes samale arvamusele jõudis Korolevi isiku suhtes ka riiklike julgeolekuorganite agent Borja,³¹ kirjutades 1941. aasta 29. aprillil Korolevi kohta oma ettekandes muuhulgas järgmist: “Talent on vilets, kuid üle kõige tahab mängida peaosa. Joodik ja tasakaalutu inimene. Mängib suurt ja veendunud kommunisti, kuid samal ajal isegi ei tea, mis see kommunism on. Kritiseerib kõiki ja iga sõna juures pasundab “meie partei”. Valetab, et on EK(b)P liige, teistelt kunstnikelt sain teada, et ta pole mitte liige, vaid kandidaat.”³²

Borja viimase väite kommentaariks tuleb küll lisada, et Korolev siiski ei valetanud – EK(b)P KK büroo materjalidest ilmneb, et ta läbis sügistalvise koosseisude läbivaatamise edukalt, jäädes partei liikme staatusesse.³³ Huvipakkuv on tõik, et seejuures ei saanud tema liikmestaatusele saatuslikuks kunagine kuulumine Kaitseliitu. Nimelt teatati 1940. aasta augustis, et endisi Kaitseliidu liikmeid parteisse ei võeta.³⁴ Korolev võeti partei liikmeks küll enne seda otsust, nn. lahiste uste poliitika perioodil, kuid võiks eel-

dada, et nimekirjade läbivaatamise ajajärgul ei saanud Kaitseliidusse puutuv tähelepanu- ta jääda. Nii see ka oli – ÜK(b)P liikmeks registreerimise lehel on Korolev ise märkinud teistesse parteidesse kuulumise reale lühidalt, et on olnud 1925. aastal Kaitseliiduridades, keegi teine on sellele täpsustavalt lisanud, et tegemist oli Tallinna Kaitseliiduga ning täpsustatud on ka kuulumise aeg (1925. aasta jaanuarist maini).³⁵ Tõenäoliselt hinnati Kaitseliitu kuulumise fakt tema puhul tähtsusetult ammuseks ja episoodiliseks. Seda oletust toetab EK(b)P Tartumaa Komitee koosseisude läbivaatamise dokumentatsioon, kust tuleb selgelt välja, et ku-

28 MOPR – lühend venekeelsest nimest *Международная организация помощи борцам революции* (Rahvusvaheline revolutsioonivõitlejate abistamise organisatsioon).

29 ERA, f. R-1634, n. 1, s. 2, l. 18p, 33; Eesti NSV kunstnike MOPR-rakuke. – Sirp ja Vasar 29. III 1941. Koguteoses “Eesti rahva kannatuste aasta” on ENKL-i organiseerimistoimkonnast kirjutades väidetud, et sellega “liitus veel vähetuntud vene kunstitegelane B. Korolev, kes sai nüüd hästituntud esimese viiuli mängijaks, kuna tema ülesandeks oli ka hoolitseda eesti kunstnikkonna poliitilise hariduse tõstmise eest” (Eesti kunst punase hulluse kammitas. – Eesti rahva kannatuste aasta. Koguteos II. Eesti Omavalitsuse väljaanne. Tallinn: Eesti Kirjastus, 1943, lk. 354). Siinkirjutaja hinnangul võttis Korolev mainitud ülesande endale mitte organiseerimistoimkonnaga koostööd tehes, vaid täiesti omapead.

30 22 kunstnikku EKP KK-le ja kunstidekaadi üldkomisjoni esimehele Nigol Andresenile 1. IV 1941. [Ärakiri.] – Tartu Kunstimuseumi arhiiv (TKMA), f. 3, n. 1, s. 19, l. 7–10. Puuduvad andmed, kuivõrd EK(b)P KK-s kirjale tähelepanu osutati.

31 Borja ettekannete põhjal jääb mulje, et tegemist oli kellegagi Kunstihoone kohvik-einelaua töötajatest.

32 Boris Linde isiklik toimik. – ERAF, f. 130, n. 1, s. 9687, l. 48. Tõlge vene keelest. Ka Saksa okupatsiooni ajal arvati millegipärast, et Korolev oli kommunistliku partei liikmekandidaat (ERA, f. R-64, n. 1, s. 118, l. 81).

33 ERAF, f. 1, n. 4, s. 1, l. 121.

34 M. Maripuu, Keskkomitee organisatsiooniline tegevus, lk. 159.

35 B. Korolevi isiklik toimik, l. 8p.

nagine kuulumine Kaitseliitu ei tähendanud ilmingimata partei liikmekandidaadiks tagasi viimist või veel enam, parteist väljaheitmist.³⁶

Koroleviga peaaegu samaaegselt kirjutas EKP liikmeks astumise avalduse **Ida Käsper**³⁷, kes võeti parteisse vastu augusti algul³⁸. Aastail 1935–1940 õppis ta Kõrgemas Kunstikoolis “Pallas” (jäi lõpetamata), töötades samal ajal tõlkijana, ajakirjanikuna (peamiselt lastekirjanduse alal) ning illustraatorina. Samuti oli Käsper olnud ühiskondlikult aktiivne, kuuludes üliõpilasseltsi “Ühendus” ning olles Akadeemilise Sotsialistliku Ühingu liige. Viimase sulgemise järel osales ta Akadeemilise Ühiskonnateaduste Klubi töös.³⁹ Pärast juunipööret asus Käsper elama Tallinnasse, kus üüris koos Richard Sagritsa ja Priidu Aavikuga maaliateljee.⁴⁰

Ainuüksi Käsperi huvi eelnevalt loetletud organisatsioonide töö vastu muudab EKP-sse astumise tema puhul küllaltki mõistetavaks. Tõenäoliselt aitasid aga sellele sammule oluliselt kaasa ka lähemad suhted Paul Keerdoga,⁴¹ kes oli üks Käsperi soovitajatest EKP-sse astumisel.⁴²

Vastsele partei liikmele jagus vastutusrikaid ülesandeid hulganisti, tegutsemine kunstnikuna jäi unarusse. 1940. aasta juulis sai temast ajalehtede “Rahva Hääli” ja “Трудовой путь” kaastööline ning samal ajal oli ta augustis ajakirja “Varamu” asemel ilmumist alustanud “Viisnurga” üks kahest kunstiosa toimetajast. Alates juulikuust kuulus Käsper Jaan Tombi nimelise Ametiühingute Klubi juhatusse.⁴³ Eriti tähelepanuväärne on aga tema asumine 1940. aasta novembris Eesti NSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse (KKP; rohkem tuntud Glavliti⁴⁴ nime all) kujutava kunsti voliniku (tsensori) ametikohale.⁴⁵ 1941. aasta aprillist oli Käsper samaaegselt riikliku kirjastuse “Poliitiline Kirjandus” tsensor.⁴⁶

Üks tähelepanek – Käsperi puhul ei kehti Kaljo-Olev Veskimäe järgmine väide: “Algusaegade KKP on Venemaalt tulnud juhtivate seltsimeeste abikaasade ja Olga Lauris-

36 Korolevi personaalküsimust arutas EK(b)P Tallinna Linnakomitee, kuid selle materjalide hulgast ei õnnestunud leida partei liikmete kohta langetatud otsuste põhjendusi. Seevastu EK(b)P Tartumaa Komitee materjalides on säilinud ka kirjalik argumentatsioon. Näiteks oli Tartus Kaitseliidu küsimus päevakorral kunstiüliõpilase Oskar Lohu puhul (vt. edaspidi).

37 Ida Käsper abiellus 1941. aasta mais Paul Keerdoga ja kandis edaspidi perekonnanime Keerdo.

38 ERAF, f. 1, n. 1, s. 23, l. 28; I. Käsperi isiklik toimik [a]. – ERAF, f. 5, n. 2, s. 328, l. 1.

Vt. I. Käsperi parteipiletit: ERAF, f. 1, n. 115, s. 483.

39 I. Käsperi isiklik toimik [a], l. 2p, 4; I. Käsperi isiklik toimik [b]. – ERAF, f. 1, n. 6, s. 1543, l. 4, 8.

40 I. Keerdo [I. Käsperi] isiklik toimik [c]. – ERA, f. R-1665, n. 3, s. 56, l. 1.

41 P. Keerdo kuulus EKP-sse 1922. aastast, pärast 1938. aasta amnestiaga vanglast vabanemist asus elama Tartusse, oli EKP Illegaalse Büroo liige. 1940. aasta augustist oli Keerdo Eesti NSV rahanduse rahvakomissar.

42 I. Käsperi isiklik toimik [a], l. 6.

43 I. Käsperi isiklik toimik [a], l. 2p; I. Käsperi isiklik toimik [b], l. 4, 8; Viisnurk – uus kirjanduse, kunsti ja kultuuri ajakiri. – Rahva Hääli 30. VII 1940; Sotsialistlikku teadvust süvendama, arendama ja levitama! – Kommunist 21. VIII 1940. I. Käsperi kohta leidub lisaks siin viidatud kolmele tema kui partei liikme isiklikule toimikule veel ka neljas (I. Keerdo [I. Käsperi] isiklik toimik. – ERAF, f. 287, n. 4, s. 196), milles aga on 1940.–1941. aasta kohta käivad andmed märkimisväärselt ebatäpsed.

44 Lühend venekeelsest nimest *Главное управление по делам литературы и издательства*.

45 I. Keerdo [I. Käsperi] isiklik toimik [c], l. 1, 7. KKP dokumentatsiooni on vaadeldavast perioodist säilinud vähe ning selle põhjal ei õnnestunud kokku viia I. Käsperi isikut ja kujutava kunsti voliniku ametikohta. KKP 1943. aasta koosseisunimekirjas leidub küll mäрге, et 1941. aasta 1. juuli seisuga oli KKP kujutava kunsti volinik I. Keerdo [I. Käsper] (ERAF, f. 1, n. 1, s. 410, lehed nummerdamata), kuid selles küsimuses on siiski kõige informativsem hilisemast ajast pärinev Käsperi kui Eesti NSV Kunstnike Liidu liikme isiklik toimik, millele on ka käesoleval juhul viidatud.

46 ERAF, f. 1, n. 4, s. 62, l. 209.

tini vanglakaaslaste tööpaik.⁴⁷ Käsper ei käinud kummagi kategooria alla. KKP tollane ülem Lauristin ei mäletanud, miks ta valis KKP kujutava kunsti volinikuks just Käsperi, kuid on arvamusel, et küllap mõni tuttav soovitas ning et lõppkokkuvõttes ei saanud valikuvariante olla just eriti rohkesti.⁴⁸ Lauristini mõtteavaldus toetab siinkirjutaja oletust, et Käsperi puhul polnud kiire töökoostuste kasvu taga ainult isiklik aktiivsus, pigem võis olla määrav, et tema tutvusringkonnas leidis kas või tänu Keerdole piisavalt mõjukaid kaasatõmbajaid.

Käsperi ja Korolevi kohta pole teada, millise parteialgorganisatsiooni juures nad arvel olid. Järgnevalt vaatluse alla tulevad isikud kuulusid aga kõik ühte parteialgorganisatsiooni. EK(b)P Tartumaa Komitee 1940. aasta 10. novembri koosolekul toimus parteialgorganisatsioonide kinnitamine ja teiste hulgas oli ka Konrad Mägi nimelise Riigi Kõrgema Kunstikooli⁴⁹ parteialgorganisatsioon järgmises koosseisus: sekretär – Šmerl Jassmann, liikmed – Kaarel Liimand, Oskar Lohk, Aino Bach (liikmekandidaat) ja Aino Kaimur (liikmekandidaat).⁵⁰ Täpsustuseks olgu lisatud, et K. Mägi nimelise Riigi Kõrgema Kunstikooli parteialgorganisatsioon ühines 1941. aasta algul Tartu Riikliku Ülikooli omaga.⁵¹

Kõrgema Kunstikooli “Pallas” õppejõud **Kaarel Liimand** kuulus EKP-sse alates juuli lõpust.⁵² Tema on omakäelises elulookirjelduses nimetanud enese maailmavaate kujunemisel määravaks noorusaastaid Raplas ja hilisemaid õpinguaastaid Tallinnas, mõlemal juhul osales ta töölisliikumises. Veel on ta maininud, et 1925. aastal Tartusse asudes katkes side “töölisklassi eesrindlikuma osaga”.⁵³ Elulookirjelduses mõjub kummalisenä asjaolu, et kuigi Liimandil oli väidetavalt kommunistidega kokkupuuteid juba 1930. aastate lõpus, siis parteisse astumisel ta nen-

dele kontaktidele ei viita.

Liimand oli üks neist kunstnikest, kes vahetult pärast juunipööret võtsid tegevussuunaks kunstielu seniste mureküsimumest lahendamise. Seejuures ei puudunud tal ka enamiku kunstnike toetus.⁵⁴ Liimandi puhul võib nimetatud eesmärgil tegutsemist pidada küllaltki ootuspäraseks, sest iseseisvusaegse kunstipoliitika kitsaskohtade teema oli talle lähedane varemgi.⁵⁵ Edaspidi oli sageli just Liimand partei esindaja mitmetes kunstnikega seotud komisjonides ja toimkondades. Näiteks määrati ta 1940. aasta oktoobris EK(b)P Tartumaa Komitee poolt EK(b)P esindajaks Kunstnike Kooperatiivi Tartu osakonna kunstitööde hindamise žüriisse.⁵⁶ Ainsa kunstnikuna oli Liimandil võimalus osaleda EK(b)P Tartumaa Komitee delegaadina 1941. aasta

47 K.-O. Veskimägi, *Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed*. Tallinn, 1996, lk. 123.

48 Vestlus Olga Lauristiniga 7. I 1998 (märkmed autori valduses).

49 1940. aasta sügisel reorganiseeriti Kõrgem Kunstikool “Pallas” Konrad Mägi nimeliseks Riigi Kõrgemaks Kunstikooliks.

50 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 58–58p.

51 Intensiivne tegevus K. Mägi nimelises kõrgemas kunstikoolis. – Sirp ja Vasar 8. II 1941.

52 ERAF, f. 1, n. 1, s. 23, l. 19–20. Liimandi parteipiletit on võimalik näha käesoleva artikli illustratsioonina (ill. 1). Liimandi isiklikus toimikus

leiduv EKP-sse astumise dokumentatsioon on teadmata põhjusel vormistatud alles 1940. aasta detsembris nimekirjade ülevaatamise aegu (K. Liimandi isiklik toimik. – ERAF, f. 12, n. 2, s. 118). Vt. K. Liimandi ÜK(b)P liikmeks registreerimise lehte: ERAF, f. 1, n. 1, s. 136, l. 78–78p.

53 K. Liimandi isiklik toimik, l. 4p.

54 I. Raudsepp, Eesti kunstielu esimesel nõukogude aastal (1940–1941), lk. 52–53, 62.

55 Eeskätt on siin silmas peetud kunstnike märgukirja peaministrile ja haridusministrile 1939. aasta novembris. 11 allakirjutanu seas oli ka K. Liimand. Vt. kõnesolevat märgukirja: I. Raudsepp, Eesti kunstielu esimesel nõukogude aastal (1940–1941), lisa 1.

56 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 49.

veebruari EK(b)P IV kongressil. Ta kuulus ka kongressi presiidiumisse.⁵⁷

Liimand pidas jätkuvalt ka õppejõuametit, lisaks sellele sai temast 1940. aasta sügisel sama õppeasutuse, K. Mägi nimelise Riigi Kõrgema Kunstikooli direktori asetäitja.⁵⁸ Märkimisväärseks lisakohustuseks oli kuulumine ENKL organiseerimistoimkonna koosseisu.⁵⁹

Kaarel Liimandi abikaasa **Aino Bach** kirjutas avalduse EKP-sse astumiseks 1940. aasta augusti algul, septembris kinnitati ta üheks aastaks liikmekandidaadiks.⁶⁰ Kõrgema Kunstikooli “Pallas” lõpetanud Bach töötas enne juunipööret vabakutselise kunstnikuna. 1940. aasta sügisest oli ta õppejõud K. Mägi nimelises Riigi Kõrgemas Kunstikoolis. Samuti kuulus ta ENKL organiseerimistoimkonna koosseisu.⁶¹

Aino Bachi pikki aastaid tundnud Debora Vaarandi sõnul oli Bachi maailmavaatelistel seisukohtade kujunemisel märkimisväärne tähtsus Venemaal Omskis elatud aastatel.⁶² Selle aja kohta on Bach 1940. aastal oma käelises elulookirjelduses märkinud muuhulgas järgmist: “Päale Koltšaki⁶³ valitsuse langust, võtsin noorte üritustest innukalt osa, kuigi veel polnud koolis noorkommunistide rakke loodud.”⁶⁴ Kui 1940. aasta novembris vaadati EK(b)P Tartumaa Komitees läbi liikmete ja liikmekandidaatide nimekirju, märgiti Bachi kohta: “töolisliikumisele sümpatiseeriv intelligent. Lahtise silmaringiga inimene. Poliitiliselt enamvähem kirjaoskaja. Arenemisvõimeline.”⁶⁵

Järgnevalt tuleb põgusalt peatuda ka EKP-sse astunud **kunstiüliõpilastel**. Nimelt võeti 1940. aasta augustis EKP liikmeks K. Mägi nimelise Riigi Kõrgema Kunstikooli üliõpilased Jassmann ja Lohk⁶⁶, samas koolis õppinud Kaimur kinnitati 1940. aasta septembris liikmekandidaadiks ühe aasta peale.⁶⁷

Kunstikooli parteialorganisatsiooni sekretäri Šmerl Jassmanni kohta nenditi 1940.

aasta novembris EK(b)P Tartumaa Komitees liikmete nimekirja läbivaatamisel: “haritlane; on pörandaaluses tegevuses juudi ringkondades kaasa töötanud – 1937. a. alates. Viimasel ajal partei algorgis agaralt organiseerimistööd teinud. Pilet välja anda.”⁶⁸ Mainitud pörandaalusest tegevusest annab mõningase ettekujutuse Jassmanni poolt EKP-sse astumisel esitatud elulookirjeldus, kus ta on märkinud 1930. aastate teisest poolest kirjutades, et osales aktiivselt marksismi-leninismi ringide töös, toetas poliitvangide abistamise aktsiooni ning Pariisis viibides võttis osa kommunistide, Hispaania vabatahtlike üritustest.⁶⁹ Liikmepilet jäi tal seekord siis-

57 ERAF, f. 1, n. 4, s. 31a, l. 1, 15; 5. veebruaril avati Eestimaa Kommunistliku (bolševikkude) Partei IV kongress. – Kommunist 6. II 1941.

Vt. K. Liimandi kui kongressi delegaadi ankeeti: ERAF, f. 1, n. 4, s. 39, l. 115–115p.

58 ERA, f. R-14, n. 1, s. 453, l. 9.

59 ERA, f. R-1, n. 1, s. 34, l. 422.

60 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 32; A. Liimandi [A. Bachi] isiklik toimik. – ERAF, f. 12, n. 2, s. 120, l. 1.

61 ERA, f. R-1, n. 1, s. 34, l. 422.

62 Vestlus Debora Vaarandiga 6. III 1996 (märkmel autori valduses). Bach elas Omskis aastatel 1915–1921, õppides sealses gümnaasiumis, mis muudeti pärast Oktoobrirevolutsiooni II astme töökoollis (Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Peatoim. M.-I. Eller. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, 1996, lk. 39).

63 Aleksandr Koltšak (1873 või 1874–1920) – Vene sõjaväelane, saabus Omskisse 1918. aasta sügisel, kehtestas sõjaväelise diktatuuri ja nimetas end Venemaa kõrgemaks valitsejaks. 1919. aastal purustas Punaarmee Koltšaki valgekaartliku armee. Irkutski bolševistliku revolutsioonikomitee otsusel lasti Koltšak maha.

64 A. Liimandi [A. Bachi] isiklik toimik, l. 3.

65 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 65p. Vt. A. Liimandi [A. Bachi] ÜK(b)P liikmekandidaadiks registreerimise lehte: ERAF, f. 1, n. 1, s. 136, l. 77–77p.

66 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 7, 16. Vt. Š. Jassmanni parteipiletit: ERAF, f. 1, n. 115, s. 237; O. Lohu parteipiletit: ERAF, f. 1, n. 115, s. 603.

67 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 30.

68 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 61p.

ki saamata, EK(b)P KK viis Jassmanni hoo-
pis kandidaadistaatusesse.⁷⁰ Põhjusena on
liikmeks astumise avaldusele märgitud: “Kan-
didaadiks – kui kap. [kapitalistlikku] pärit.
[päritolu] vaja järele proovida.”⁷¹ Seega sai
Jassmannile saatuslikuks sotsiaalne päritolu
– tegemist oli kaupmehe pojaga, kes ka ise
oli isa äritegevuses osanik (enda sõnul küll
vaid vormiliselt).⁷²

Samuti augustis EKP liikmeks võetud Os-
kar Lohk õppis kunstikoolis täiskohaga töö-
tamise kõrvalt – ta oli ametilt Tartu metskon-
na metsavaht.⁷³ Lohu kohta märgiti sügise
parteinimekirjade revideerimise ajal: “...met-
savaht, 1929. a. peale metsateenijate ühin-
gus; on 1936. a. kaitseliitu astunud metsa-
ametnikuna, kuna vastasel korral oleks koha
kaotanud. Arvesse võttes, et ta seal polnud
aktiivne tegelane, ja et ta juba 1938. a. võttis
osa Viktor Kosenkraniuse juhtimisel tööta-
va marksistliku ringi tööst, samuti töölislii-
kumises kaasa tegutses, otsustati ta partei
liikmeks vastu võtta. Et ta partei liikmena on
oma kohustused korralikult täitnud, otsustas
komitee talle parteipileti välja anda.”⁷⁴ Täien-
duseks Kaitseliidu-teemale olgu lisatud, et
Lohu enese kirja pandud elulooliste andmete
kohaselt võttis ta kaitseliitlasena aktiivselt osa
ainult selle organisatsiooni spordiüritustest.⁷⁵

Aino Kaimuri puhul kirjutati liikmekan-
didaatide nimekirja läbivaatamisel järgmist:
“...enne 21. juunit tegelenud üksikuis pahem-
poolseis organisatsioones, küllaltki teadlik ja
arenemisvõimeline.”⁷⁶ Pahempoolsete orga-
nisatsioonide osas toob selgust Kaimuri oma-
käeline elulookirjeldus, kus ta on maininud,
et tavatses käia Tartu Töölismajas ning osa-
les Akadeemilise Ühiskonnateaduste Klubi
töös. Eraldi toob Kaimur oma maailmavaate
olulise kujundajana välja kontakti kommu-
nismiideed kandvate inimestega.⁷⁷ Usutavasti
olid Kaimuri olulisimate mõjutajate seas ka
tema õde Leida Ird ning õemees Kaarel Ird

(mõlemad astusid EKP-sse 1940. aasta juu-
lis). Neist esimene oli Kaimuri EKP-sse as-
tumisel üks soovitajatest.⁷⁸

K. Mägi nimelise Riigi Kõrgema Kunstikoo-
li üliõpilastest astus viimasena kommunistliku
partei ridadesse Boris Oras. Tema vastuvõtjaks
oli juba Tartu Riikliku Ülikooli parteialgorga-
nisaatsioon, Oras kinnitati üheks aastaks EK(b)P
liikmekandidaadiks 1941. aasta aprillis.⁷⁹ Eri-
nevalt eelnenutest polnud temal võimalust vii-
data marksismi ja/või kommunismi varasema-
le süsteemsele tundmaõppimisele. Vastavalt
elulookirjeldusele luges Oras selles osas enese
suunajaks isiklikke elukogemusi.⁸⁰

Võib oletada, et kunstiüliõpilaste EKP-sse
astumise soov tugines paljuski varasemale

69 Š. Jassmanni isiklik toimik. – ERAF, f. 12, n. 2, s. 37, l. 4.

70 ERAF, f. 12, n. 1, s. 1, l. 22. Vt. Š. Jassmanni ÜK(b)P liikmekandidaadiks registreerimise lehte: ERAF, f. 1, n. 1, s. 133, l. 59–59p. EK(b)P KK büroo materjalide hulgas leidub EK(b)P Tartumaa Komitees parteiliikmest kandidaadiks viidute nimekiri, mille kohaselt jääb mulje, et Jassmanni puhul langetas liikmekandidaadiks viimise otsuse ikkagi EK(b)P Tartumaa Komitee, misjärel EK(b)P KK büroo ülesandeks oli ainult selle otsuse kinnitamine (ERAF, f. 1, n. 4, s. 27, l. 93). Kuna kasutada olnud dokumentide põhjal ei saa kindlalt väita, et Jassmanni kandidaadi-
staatusesse viimine algatati EK(b)P KK-s, siis täiesti välis-tada ei saa kumbagi varianti.

71 Š. Jassmanni isiklik toimik, l. 1.

72 Š. Jassmanni isiklik toimik, l. 2, 4.

73 O. Lohu isiklik toimik. – ERAF, f. 12, n. 2, s. 122, l. 4p.

74 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 62p. Vt. O. Lohu ÜK(b)P liikmeks registreerimise lehte: ERAF, f. 1, n. 1, s. 136, l. 102–102p.

75 O. Lohu isiklik toimik, l. 6p.

76 ERAF, f. 1, n. 1, s. 27, l. 65. Vt. A. Kaimuri ÜK(b)P liikmekandidaadiks registreerimise lehte: ERAF, f. 1, n. 1, s. 135, l. 5–5p.

77 A. Kaimuri isiklik toimik. – ERAF, f. 12, n. 2, s. 57, l. 10p.

78 A. Kaimuri isiklik toimik, l. 12.

79 B. Orase isiklik toimik. – ERAF, f. 12, n. 2, s. 57, l. 3p.

80 B. Orase isiklik toimik, l. 4p.

osalemisele pahempoolse hoiakuga organisatsioonide tegevuses. Allikate põhjal jääb mulje, et nende parteiline tegevus ei ulatunud kunstikoolist väljapoole. Jassmann ja Kaimur kuulusid kooli komnoorte büroosse, neist viimane oli ühtlasi selle büroo sekretär.⁸¹ Oras oli kunstikoolis tegutsenud ametiühingukomitee liige.⁸²

Rohkem EKP-ga ühinejaid esimesel nõukogude aastal kunstnike hulgas polnud. Puuduvad andmed, et mõne soovivaaldanu EKP-sse astumise avaldus oleks tagasi lükatud.

EKP liikmete ja liikmekandidaatide teema kokkuvõtet võiks alustada tähelepanu juhtimisega sellele, et peale Korolevi olid kõik kunstiringkondadest EKP-sse astunud isikud Tartu taustaga. Päris juhusliku kokkusaadumusena ei tohiks seda vaadelda, oma osa oli siin kindlasti eelnenud perioodil Tartus valitsenud õhkkonnal, mida eelkõige iseloomustasid arutelud kõikvõimalikel filosoofilistel, sealhulgas marksistliku filosoofia teemadel ja vastuseis "vaikiva ajastu" poliitikale. Teiseks peaaegu kõigile parteisse astunud ühiseks tunnusjooneks on see, et EKP-ga liituti nõukogude võimu esimestel kuudel, siin eristub teistest ainult Oras. Varakult EKP-sse astunute puhul ei saa jätta osutamata asjaolule, et ettekujutus kommunistlikust parteist ja bolševismi teooriast oli vähemalt 1940. aasta suvel paljudel eestimaalastel, ühtlasi parteiga ühineda soovinud kultuuritegelastel, tegelikult üsnagi ähmane.⁸³ See-ga võisid 1940. aasta suvel EKP-sse (samuti kõikvõimalikele ametikohtadele) pürginute otsuseid paljuski mõjutada optimistlikud tulevikulootused ning naiivsus, mida igati ergutas ametlik propaganda (Orasel oli teistest enam aega mõtiskleda kommunistliku partei ja nõukogude võimu ning tema isiklike vaadete kokkusobimise teemal). Muidugi võis parteisse astumise üheks võimalikuks ajendiks olla ka karjäärihimu, kuid juhtivad ko-

had polnud sel ajal nii ideologiseeritud, et ametikohale (näiteks kunstimuuseumi direktori omale) asumise eelduseks oleks olnud kuulumine EKP-sse või kaasnenud selle riidadesse astumise kohustus. Tuleb märkida, et ka parteilise nomenklatuuri määratlemiseni jõudis EK(b)P KK büroo alles 1941. aasta mais – siis pandi paika nii EK(b)P KK kui ka EK(b)P maakonna- ja linnakomiteede nomenklatuur.⁸⁴ Väikese kõrvalepõikena olgu lisatud, et käesoleva teema seisukohalt on huvipakkuv eeskätt EK(b)P Keskkomitee nomenklatuursete ametikohtade loetelu⁸⁵ riiklikke muuseume ja kõrgkooli käsitlev osa⁸⁶, mille põhjal tuleb välja, et kunstiringkonda kuuluvatest isikutest asusid 1941. aasta kevadel neil ametikohtadel Riikliku Kuns-

81 K. Mäe nimelise Riigi Kõrgema Kunstikooli komnoorte organiseerimiskoosolek. – Postimees 12. IX 1940. Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu alorganisatsioon moodustati koolis juba enne õppetöö algust, oktoobri alguspäevadeks oli sellega liitunud 30 inimest (Mida teevad K. Mägi Kunstikooli noored. – Noorte Hääl 9. X 1940).

82 K. Mäe nimeline Riiklik Kõrgem Kunstikool sai ametiühingulise komitee. – Tartu Kommunist 30. XI 1940.

83 Ka ajaloolane Jüri Ant on osutanud sellele, et tollases Eestis ei tuntud bolševismi teooriat ega olemust (J. Ant, Eesti 1939–1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse väljaanne. Tallinn, 1999, lk. 96). Kirjanik Paul Kuusberg (tollal ametiühingutegelane) on uue võimuga kaasaläinute kohta kirjutanud järgmiselt: "Kes meist siis mõistis, et meiega manipuleeritakse, et me oleme hüpiknukud suure idanaabri diktaatorliku võimu käes. Kujutlesime end tööpeolest uue elukorra loojatena." Edasi on Kuusberg märkinud, et mõnedel juhtumitel oli siiski määrav karjäärihimu (P. Kuusberg, Rõõmud ja pettumused. [Mällestused.] Tallinn: Kupar, 1996, lk. 277–278). Vt. sel teemal veel: H. Arumäe, Mõnda Hans Kruusist, Mongoolia eeskujust ja poliitilisest naivismist, lk. 1381–1390.

84 O. Liivik, Keskkomitee aparat. Nomenklatuur. – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1990, lk. 105.

85 ERAF, f. 1, n. 4, s. 71, l. 16–23.

86 ERAF, f. 1, n. 4, s. 71, l. 21.

timuuseumi direktor Villem Raam ja tema asetäitja Aleksander Tassa, samuti Tartu Kunstimuseumi direktor Juhan Andre, kõrgkoolide poolelt aga K. Mägi nimelise Riigi Kõrgema Kunstikooli direktor Juhan Nõmmik ning direktori asetäitja Kaarel Liimand. Nomenklatuurse kaadri ametisse nimetamise, vallandamise ja ümberpaigutamise korra kehtestas EK(b)P KK büroo alles 1945. aastal.⁸⁷

Siinkirjutaja arvates võib 1940.–1941. aastal EKP-ga ühinenud kunstnikud jaotada kolme rühma. Esimese alajaotuse moodustavad isikud, kelle vastav otsus ilmselt tugines pikema aja jooksul kujunenud maailmavaatelistele seisukohtadele (Liimand, Bach). Teises EKP-sse astujate rühmas oleksid need, kelle maailmakäsituspõlv on ehk veel nii välja kujunenud, kuid kelle puhul võib EKP-ga liitumist pidada eelnenud küllaltki loogiliseks jätkuks (Käsper, Jassmann, Lohk, Kaimur). Kolmandaks ei jäänud aga ka kunstnike seas esile kerkimata see kontingent, kes oma meelsuse tõid üheselt päevavalgele alles juunipöörde järel ja kelle motiivid tekitavad seetõttu üksjagu küsimusi (Korolev, aga ka Oras).⁸⁸ Mis puutub viimastesse, siis 1940. aasta suvel selgitati ajakirjanduse vahendusel, et “parteisse astumiseks ei tohi takistuseks olla see, et inimene alles vahest üsna hiljuti on hakanud aktiivselt poliitilisest elust osa võtma”.⁸⁹

Komparteilastest kunstnikud rakendusid uue võimu teenistusse erinevalt. Siinse kunstielu ümberkorraldamisega, üleliidulisse süsteemi viimisega olid eelkõige ENKL organiseerimistoimkonna kaudu seotud Liimand ja Bach ning KKP vahendusel Käsper. EKP liikmelisuse ja ametikoha vaheline seos tuleb kõne alla Käsperi puhul, samas pole Liimandi ja Bachi tegutsemist organiseerimistoimkonnas otseselt võimalik siduda nende EKP-sse kuulumisega.

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee kunstielu suunajana

Keskkomitee aparaadi moodustamine algas oletatavasti pärast EKP legaliseerimist 1940. aasta juuli algul. Esimesed andmed selle struktuuri kohta pärinevad 1940. aasta septembri algusest.⁹⁰ EKP KK seitsmeliikmeline büroo formeerus ametlikult 12. septembril 1940 (sisuliselt oli tegemist mitte ainult EKP, vaid kogu Eesti NSV kõrgeima võimuorganiga).⁹¹ Mõistetav, et töökorralduse paikasaamine võttis aega, seetõttu pole ka imeks pandav, et nõukogude võimu esimestest kuudest puuduvad andmed EKP KK sekkumisest kunstiasjadesse. Kommunistliku partei liikmeks astuda soovinud kunstnikud võeti vastu EKP Tallinna Linnakomitee ja EKP Tartumaa Ko-

⁸⁷ O. Liivik, Keskkomitee aparaat. Nomenklatuur, lk. 105. Loomulikult tuli paljud ametisse määramised ja ametist vabastamised EK(b)P KK-ga kooskõlastada ka ametliku nomenklatuuri ja seda puudutava määrustikuta – kunstiasutuste osas on säilinud 1941. aasta märtsis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asunud Kunstidevalitsuselt EK(b)P KK kaadrite osakonnale Aleksander Tassa ametisse kinnitamiseks esitatud materjalid: Kunstidevalitsuse juhataja Johannes Semperi vastavasisuline taotlus, A. Tassa isiklik leht kaadrite arvestamiseks, A. Tassa omakäeline elulugu ja Kunstidevalitsuse kaadriosakonna juhataja ajutise kohusetäitja August Alle arvamus A. Tassa kohta (ERAF, f. 1, n. 1, s. 244, l. 92–97).

⁸⁸ Teoreetiliselt võiks maailmavaatelistele seisukohtade kindlust hinnata ka vanuselisest aspektist – EKP-sse astumisel oli A. Bach 38-aastane, B. Korolev 36-aastane, K. Liimand ja B. Oras 34-aastased, O. Lohk 33-aastane, I. Käsper 28-aastane, Š. Jassmann 25-aastane ja A. Kaimur 22-aastane.

⁸⁹ Uute liikmete vastuvõtt Parteisse. – Kommunist 19. VII 1940.

⁹⁰ O. Liivik, Keskkomitee aparaat. Keskkomitee aparaadi moodustamine 1940. aastal. – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1941, lk. 106.

⁹¹ O. Kuuli, Sotsialistid ja kommunistid Eestis 1917–1991, lk. 86.

mittee vahendusel ning usutatavasti polnud ka nendel asutustel kunstiringkondadega sel perioodil rohkem märkimisväärseid kokkupuuteid. Eeldatavasti olid vastavalt varasemale ministeeriumide vahelisele tööjaotusele ka "rahvavalitsuse" esimestel nädalatel kultuuriala juhtimisel jätkuvalt määravad Haridusministeeriumis langetatud otsused. Haridusministeeriumis aga üritati erilise sekkumiseta kõigepealt kunstialal valitsevast olukorrast ettekujutust saada. 1940. aasta suvekuudel kunstielus toimunu puhul on eeskätt alust rääkida kunstnike omaalgatusest.⁹² Tõsi, kuigi see ei tundu tõenäoline, ei saa siiski täiesti välistada varjatud parteiliste juhtnõõride jagamist Haridusministeeriumile. Veelgi kaheldavam on, et EKP KK-st võidi tollal mõnes küsimuses pöörduda otse kunstnike poole. Viimast võib järeldada asjaolust, et isegi 1940. aasta sügisel kunstorganisatsioonide initsiatiivil asutatud Kunstnike Kooperatiivi küsimuses ei jagatud EKP KK-st (otse) kunstnikele õpetussõnu⁹³ – Kunstnike Kooperatiiv loodi samaladse üleliidulise organisatsiooni eeskujul, mistõttu EKP KK otsene asjasse segatus oleks mõistetav.

Pärast Eesti inkorporeerimist Nõukogude Liidu koosseisu hakkasid ministeeriumide asemel tegutsema rahvakomissariaadid, Haridusministeerium nimetati ümber Hariduse Rahvakomissariaadiks (RK). Kunstiasjad jäid viimase kompetentsi. Teadaolevalt oli 1940. aasta septembrist Hariduse RK töö vahetu juhtimine EKP KK propagandasekretäri ülesanne.⁹⁴ EKP KK sekkumisest kunstielu päevaprobleemide teemal Hariduse RK töösse on tõendeid säilinud äärmiselt napilt. Iseenesest on see põhjendatav asjaoluga, et keskseks kunstiküsimustega tegelevaks valitsusasutuseks oli Hariduse RK kõigest 1940. aasta sügistanveni. Mõningaid näiteid nende kahe asutuse kunstielu vallas toimunud kokkupuudetest on siiski võimalik tuua.

Ilmekaks näiteks EKP KK jõupositsioonist on kunstnikele lisaruumide taotlemise juhtum. Teatavasti muutusid 1940. aasta sügisel Eestis (eriti Tallinnas) elamispinna osatingimused järjest kitsamaks. Selles olukorras taotles Hariduse RK Kommunaalmajanduse RK kaudu kunstnikele ja kunstiteadlastele hädatarvilike tööruumide ja kunstikogujaile normaalsete hoiutingimuste säilitamist. Üht-teist saavutati.⁹⁵ Hariduse RK jätkas sellesuunalist tegevust, kuni EK(b)P KK-s seati paika lõplikud piirid – 1941. aasta 8. jaanuaril teavitas Kommunaalmajanduse RK Hariduse RK-d EK(b)P KK II sekretäri Nikolai Karotamme vastavasisulisest resolutsioonist, mis oli järgmine: "Sms Kärm!⁹⁶ Kui meil oleks minimaalselgi määral vaba pörandapinda, siis mul poleks midagi sms Semperi⁹⁷ poolt esitatud nõudmise vastu. Kuid

92 Vt. 1940. aasta juuli–augusti kunstielu kohta: I. Raudsepp, Eesti kunstielu esimesel nõukogude aastal (1940–1941), lk. 47–66.

93 1940. aasta 26. septembril otsustas Kunstnike Kooperatiivi juhatus saata Eestimaa Kommunistliku Parteile (selle all mõeldi EKP KK-d) ja Eestimaa Ametiühingute Keskkliidule ülevaate kooperatiivi rajamise, sihtide ja tegevuse kohta (ERA, f. R-1634, n. 1, s. 2, l. 7). Mainitud ülevaates (Kunstnike Kooperatiivi juhatus EKP [KK]-le 26. IX 1940. – ERA, f. R-1634, n. 1, s. 3, l. 36–37. Dateeritud ülevaatele märgitud väljasaatmise kuupäeva järgi, vt. kaaskirja l. 34) osutatakse vaid hariduse rahvakomisariit Andresenilt ja viimase asetäitjalt Hans Piilmannilt saadud juhtnõõridele. Väheusutatav, et mõnest parteiasutusest tulnud suunised oleks siin mainimata jäetud. Küll aga on tõenäoline, et Kunstnike Kooperatiivi loomisel hoiti EKP KK-s silma peal Hariduse Rahvakomissariaadi vahendusel.

94 O. Liivik, Keskkomitee juhtkond. 1940. aasta. – Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee organisatsiooniline struktuur 1940–1991, lk. 30.

95 Vt. pikemalt: I. Raudsepp, Eesti kunstielu esimesel nõukogude aastal (1940–1941), lk. 69.

96 Orest Kärm oli Eesti NSV kommunaalmajanduse rahvakomissar.

97 Johannes Semper oli 1940. aasta sügisel hariduse rahvakomissari esimene asetäitja.

reaalne olukord on praegu siiski selline, et neid nõudeid võiks rahuldada ainult üksikute tõeliselt suurte kunstnike suhtes. Neile tuleks võimalust mööda vastu tulla. Oleks vaja hakata eeltöid tegema kunstirahvale elamu püstitamiseks, mis nende nõuetele vastaks. See asi võtab aga muidugi aega.”⁹⁸

Kunstihariduse küsimustega tegeldi EKP KK kooliosakonnas. Teatava ettekujutuse selle osakonna tegevusest annab Hariduse RK materjalide hulgas säilinud Jaan Koorti nimelise Riigi Rakenduskunstikooli seaduse üks algvariantidest,⁹⁹ mida on punase pliiatsiga põhjalikult korrigeerinud EKP KK kooliosakonna juhataja Arnold Raud. Tehtud parandusi iseloomustab kõige paremini 1940. aasta 4. septembril sinnasamasse esilehele Raua enese kirjutatud kokkuvõttev kommentaar: “Tarvis parandada NL [Nõukogude Liidu] kõrgemate kunstikoolide põhikirja kohaselt ja kodanlise “demokraatia” põhimõtted valimiste kujul välja rookida.”¹⁰⁰ Viimane tähendas seda, et direktori, abidirektori, osakondade ning erialade juhatajate valimine kooli nõukogus tuli asendada ametisse kinnitamisega hariduse rahvakomissari poolt. Ühtlasi oli see olulisim muudatus kogu põhikirja ulatuses.

Arvatavasti just EKP KK kooliosakonna esindaja ülesandeks oli osaleda K. Mägi nimelise Riigi Kõrgema Kunstikooli vastuvõtukomisjoni töös. Nimelt pidi vastuvõtueeskirja¹⁰¹ järgi õppida tahtjate sooviavaldused läbi vaatama kolmeliikmeline komisjon koos seisus kunstikooli direktor, EKP KK esindaja ning Eestimaa Ametiühingute Keskliidu esindaja. Kunstikooli puhul on vastuvõtukomisjoni taoline koosseis esmapilgul üllatav, kuid arvestades, et sisseastumiseksameid ette ei nähtud ja andekuse asemel lasus rõhuasetus sotsiaalsel päritolul, oli komisjon kahtlemata asjatundlik. Kasutada olnud allikate põhjal jääb selgusetuks, kes osalesid vastu-

võtueeskirja koostamisel ja kuivõrd üritati seejuures järgida Nõukogude Liidu kõrgemate kunstikoolide eeskjuu. 1940. aasta sügisel määras kool uute õpilaste vastuvõtmise päevaks 19. septembri ning saatis kutsed komisjoni kuuluvatele asutustele.¹⁰² Pole teada, kes kutse saanud vastuvõtupäeval esindas.

1940. aasta 15. novembril asutati Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu (RKN) juurde Kunstidevalitsus. Tegemist oli NSV Liidu RKN-i juures asunud Kunstidekomitee vabariikliku organiga, mille asutamisega allutati sinne kultuurielu üleliidulisele juhtimisele. Kunstidevalitsus võttis aegamisi Hariduse RK-lt kunstielu küsimustega tegelemise üle. EK(b)P KK-s nähti ette Kunstidevalitsuse allumine propagandasekretärile ning agitatsiooni- ja propagandaosakonnale.¹⁰³

Kunstidevalitsuse kõige kiireloomulisemaks tegevussuunaks sai valmistumine Eesti, Läti ja Leedu suureks kultuuripeoks, kunstidekaadiks, mis pidi toimuma Moskvas 1941. aasta sügisel. Eesmärgiks seati, et iga vabariik esi-

98 Kommunaalmajanduse RK Hariduse RK-le 8. I 1941. – ERA, f. R-14, n. 1, s. 482, l. 54. Allajoonitud vastavalt originaalile.

99 ERA, f. R-14, n. 1, s. 12, l. 155–163.

100 ERA, f. R-14, n. 1, s. 12, l. 155. Kõrgemate kunstikoolide põhikirja mainib A. Raud seetõttu, et esialgu plaaniti kõnesolev õppeasutus avada kõrgkoolina, lõpuks jäi sõna “kõrgem” kooli nimest siiski välja.

101 ERA, f. R-14, n. 1, s. 447, l. 22; ERA, f. 3950, n. 1, s. 65, l. 170; Õppijate vastuvõtmise kord. – Kommunist 9. IX 1940; Vastuvõtmise kord Konrad Mäe Nimelisse Riigi Kõrgemasse Kunstikooli. – Postimees 8. IX 1940.

102 K. Mägi nimeline Riigi Kõrgem Kunstikool Eestimaa Ametiühingute Keskliidu juhatusele ja EKP KK-le 16. IX 1940. – ERA, f. 3950, n. 1, s. 65, l. 229.

103 ERAF, f. 1, n. 4, s. 68, l. 115. Viitamisel kasutatu puhul on ilmselt tegemist lisaga EK(b)P KK büroo 1941. aasta 22. märtsi otsusele kinnitada EK(b)P KK sekretäride vaheline töökohustuste jaotus (ERAF, f. 1, n. 4, s. 62, l. 108).

tab oma parimaid rahvuslikke kunstitöid ja ühtlasi esimesi saavutusi sotsialistlikus kultuuris.¹⁰⁴ Tegelikult usaldati Kunstidevalitsusele ainult esmaste ettevalmistustööde tegemine, kunstidekaadi lõpliku ilme määrajaks pidi olema hoopis EK(b)P KK büroo otsusega 1941. aasta märtsi algul loodud repertuaarikomisjon (väheste loomeinimeste seas kuulus sellesse komisjoni ka Liimand).¹⁰⁵ Tegelikuses aga ei jõutudki kunstiteoste osas niikaugemale, et repertuaarikomisjon oleks saanud valmis töid hinnata, samuti pole andmeid, et nimetatud komisjon oleks tutvunud kunstiteoste kavanditega. 1941. aasta 12. juunil andis Kunstidevalitsuse juhataja Johannes Semper dekaadi ettevalmistustööde käigust aru EK(b)P KK büroole. Büroo jõudis järeldusele, et dekaadiks valmistumine on läinud ebarahuldavalt, muuhulgas märgiti, et ENKL organiseerimistoimkond ei võta sellesuunalisest tegevusest osa vajalikul määral. Olukorra parandamiseks anti täiendavaid suuniseid, kusjuures toimkonna esimeest Juhhan Nõmmikut kohustati toimkonna järgmisel koosolekul algatama arutelu selle üle, kuidas tõsta kunstnike aktiivsust dekaadiks valmistumisel.¹⁰⁶ Tegemist on ka ainsa leidunud näitega EK(b)P KK-st kunstnikele dekaadi osas antud juhistest.

Märksa rohkem andmeid on aga EK(b)P KK osalusest teise tollal äärmiselt oluliseks peetud ürituse, Moskva Üleliidulise Põllumajandusnäituse Balti paviljoni kujundustööde kavandamise, puhul. Säilinud on Kunstidevalitsuse juhatajalt Semperilt EK(b)P KK I sekretärile Karl Särelle lähetatud ülevaade Kunstidevalitsuse sammudest põllumajandusnäituse Eesti NSV pannoo teostamisel.¹⁰⁷ Ettekandest selgub, et selles küsimuses Kunstidevalitsuses moodustatud komisjoni kuulusid EK(b)P KK-st agitatsiooni- ja propagandaala sekretär Neeme Ruus, viimase asetäitja Otto Štein ning kooliosakonna juhata-

ja Arnold Raud.¹⁰⁸ Neist kahe esimese kohalolek täiendavaid selgitusi arvatavasti ei vaja, kolmanda puhul oli tõenäoliselt määrav Eesti NSV pannoo teema – “Haridus”. Eri-nevalt EK(b)P KK büroo moodustatud dekaadikomisjonidest ei eksisteerinud see otsustajate seltskond kindlasti mitte ainult paberil, Semperi aruanne on põhjalik ülevaade komisjoni kooskäimise kronoloogiast, üldisest seisukohtadest, ühtlasi kirjeldatakse lühidalt kõiki konkursi korras kunstnikelt laekunud kavandeid. Samas pole ettekanne aga nii konkreetne, et annaks ettekujutuse EK(b)P KK esindajate seisukohavõtudest.

Tähelepanu tuleb juhtida sellelegi, et EK(b)P KK osales kultuuritegelaste tunnustamise või tunnustamata jätmise otsustamisel – riiklike aunimetuste annetamine kuulus küll Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi kompetentsi, ent tunnustatavate valik toimus EK(b)P KK järelevalve all. Kunstidevalitsusest Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumile esitatavate kandidaatide osas korraldati EK(b)P KK-s 1941. aasta juunis nõupidamine, kus võõrustajate seisukohti esindasid vastne propagandasekretär August Sip-sakas, viimase asetäitja Otto Štein ning kooliosakonna juhataja Arnold Raud. Kujutava kunsti alalt kinnitati Eesti NSV teenelise kunstitegelase aunimetuse kandidaatideks Krist-

104 Eesti, Läti ja Leedu kunstipidustused Moskvast 1941. a. – Kommunist 7. IX 1940.

105 ERAF, f. 1, n. 4, s. 62, l. 74.

106 ERAF, f. 1, n. 4, s. 71, l. 95–96. 1940. aasta 19. juunil likvideeriti EK(b)P KK büroo otsusega repertuaarikomisjon ja dekaaditööde paremaks korraldamiseks moodustati uus komisjon. Kunstnikke esindas endiselt K. Liimand (ERAF, f. 1, n. 4, s. 71, l. 105).

107 Kunstidevalitsuse juhataja J. Semper EK(b)P KK I sekretärile K. Särelle 25. III 1941. – ERAF, f. 1, n. 1, s. 258, l. 14–16.

108 Kunstidevalitsuse juhataja J. Semper EK(b)P KK I sekretärile K. Särelle 25. III 1941, l. 15.

jan Raud ja Ants Laikmaa.¹⁰⁹ Need olid ka ainsad kunstnikud, kelle kandidatuuri Kunstidevalitsus üles seadis.¹¹⁰

Oma osa oli Kunstidevalitsusel ja EK(b)P KK-I täita Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu asutamisos. Ametlikult allus kunstnikest moodustatud ENKL organiseerimistoimkond küll Üleliidulise Nõukogude Kunstnike Liidu (ÜNKL) organiseerimistoimkonnale, kuid kohalikul tasandil pidasid asutamistööde plaanipärase kulgemise üle järelevalvet Kunstidevalitsus ning EK(b)P KK. Vastavalt ENKL-i liikmete ja liikmekandidaatide vastuvõtmise juhendile¹¹¹ pidi liikmete ja liikmekandidaatide ankeedid kõigepealt kinnitama EK(b)P KK, misjärel ENKL organiseerimistoimkonnal tuli need esitada lõplikuks kinnitamiseks ÜNKL organiseerimistoimkonnale või selle õigusjärglasele.¹¹² 1941. aasta veebruaris esitas toimkond Kunstidevalitsusele nimekirja,¹¹³ kuhu olid kantud 27 võimaliku liikme ja 20 liikmekandidaadi nimed. Kirjas seisab muuhulgas: “Siinjuures juurdelisades ühe eksemplari asjaomaste poolt täidetud ankeetidest Org-toimkond esitab oma otsused Kunstidevalitsuse kaudu kinnitamiseks.”¹¹⁴ Seega ei suheldud kunstnikud selles küsimuses otse EK(b)P KK-ga, vaid nüüdki toimus asjaajamine Kunstidevalitsuse vahendusel. Ankeetide saatuse kohta edasised andmed puuduvad, kuid eeldatavasti nende esmatasandil kinnitamine EK(b)P KK-s mõne aja jooksul ka toimus – teadaolevalt oli 25. juunil 1941 Tallinnasse oodata ÜNKL organiseerimistoimkonna erikomisjoni ENKL-i liikmeskonna vastuvõtmiseks.¹¹⁵ ENKL-i puudutas ka 1941. aastal väljaantavate ajakirjade loetelu kinnitamine EK(b)P KK büroo istungil 1940. aasta detsembris.¹¹⁶ Teiste hulgas anti sellega ilmumisluba ajakirjale “Looming”, mis oli ENKL-i ja Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu ühine väljaanne.¹¹⁷

Lisaks eelnenule on huvitav ja samavõrra

keeruline teema EK(b)P KK tegevus tsensuuriasutusena. Nimelt tegelesid kunstiteoste poliitilise sisu ja kunstilise taseme kontrollimisega nii Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus, Kunstidevalitsus kui ka EK(b)P KK, samuti EK(b)P maa- ja linnakomiteed. Kindlast tööjaotusest rääkida ei saa, kohati olid tegevusväljad üsna kattuvad. Püüdes määratleda jõuvahekordi, on selge, et siingi oli mõjurikkaim EK(b)P. Kunstidevalitsuse põhimääruse¹¹⁸ kohaselt oli see asutus küll seotud kunstialase järelevalvega, ent tegelikult

109 Kunstidevalitsuse juhataja J. Semper Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumile 11. VI 1941. – ERA, f. R-3, n. 3-I, s. 180, l. 8.

110 Kunstidevalitsuse juhataja J. Semper Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumile 24. IV 1941. – ERA, f. R-3, n. 3-I, s. 180, l. 1.

111 TKMA, f. 2, n. 1, s. 9, l. 18. Juhendi refereering: Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu struktuurist. – Sirp ja Vasar 7. XII 1940. Vormiliselt oli selle juhendi koostamine ENKL organiseerimistoimkonna ülesanne, kuid tõenäoliselt oli tegemist ÜNKL organiseerimistoimkonna ettekirjutusega – ENKL organiseerimistoimkond tegeles ka ENKL-i põhikirja koostamisega, mis lõppkokkuvõttes tähendas seda, et ÜNKL organiseerimistoimkonna koostatud ÜNKL-i põhikirja projekt tõlgiti “mõningate väiksemate muudatustega” eesti keelde (Mõned küsimused Adamson-Ericule Eesti NSV Kunstnike Liidu juubeli puhul. [V. Raami intervjuu Adamson-Ericuga.] – Kunst 1968, nr. 1, lk. 7).

112 TKMA, f. 2, n. 1, s. 9, l. 18.

113 ENKL organiseerimistoimkond Kunstidevalitsuse juhatajale 19.–20. II 1941 [kirjale on märgitud kaks kuupäeva – 19. II 1941 (l. 2), mis on ilmselt koostamise kuupäev, ja 20. II 1941 (l. 2p), mis paistab olevat allkirjastamise kuupäev]. – ERA, f. 3978, n. 1, s. 36, l. 2–2p.

114 ENKL organiseerimistoimkond Kunstidevalitsuse juhatajale 20. II 1941. – ERA, f. 3978, n. 1, s. 36, l. 2.

115 Erich Adamsoni [Adamson-Ericu] isiklik toimik. – ERAF, f. 1, n. 6, s. 51, l. 3p.

116 ERAF, f. 1, n. 4, s. 19, l. 61–62.

117 ERAF, f. 1, n. 4, s. 26, l. 33.

118 Otsus Kunstidevalitsuse asutamise kohta ning Kunstidevalitsuse põhimäärus. – Eesti NSV Teataja 1940, nr. 46, art. 526.

oli tema roll mainitud küsimuses tagasihoidlik. K.-O. Veskimägi on tabavalt märkinud, et “Kunstide Valitsus küll “kinnitas ja kontrollis”, ent temast üle käis Glavlit”.¹¹⁹ Mis puutub KKP ja EK(b)P KK jõuvahekorra, siis ametlikult nähti ette KKP allumine EK(b)P agitatsiooni- ja propagandaosakonnale ning propagandasekretärile.¹²⁰ Moskva keskasutustest lähtuvate ettekirjutuste täitmiseks tuli teha vastastikust koostööd – näiteks teavitas KKP parteikomiteede agitatsiooni- ja propagandaosakondi näituste (sealhulgas ka kunstinäituste) avamiseks KKP-lt loa taotlemise korrast.¹²¹ Eeldatavasti vabariiklikul tasandil seda juhendit välja ei mõeldud. Konkreetseid näiteid EK(b)P KK sellesuunalise tegevuse kohta aga napib. Siiski on teada, et Tallinnas kontrollis mitmesuguste pidustuste puhuks kunstnike tehtud linnadekoratsiooni eelkõige EK(b)P KK, täpsemalt sealne agitatsiooni- ja propagandaosakond.¹²²

Üritades eelnevat kokku võtta, tuleb kõigepealt tõdeda, et EKP KK tegevusest kunstielu suunajana on võimalik tuua üksjagu näiteid. Eelkõige kinnitab eespool toodu, et Kunstidevalitsus (aga ka Hariduse RK) täitis siinse kunstielu üleliidulisse süsteemi viimise ülesannet EKP KK otsese järelevalve all: silma hoiti peal nii organisatsioonilistel ümberkorraldustel kui ka sellel, et kunstnikkonna kaasamine üleliidulisse kunstielu erinevate ürituste kaudu toimuks tõrgeteta. Märksa keerulisem on aga tuvastada, milliseid juhtnööre sai EKP KK mainitud tegevuseks Moskva keskasutustelt ja mil määral sündisid otsused kohapeal. Allikad nimetatud küsimusele tavaliselt vastust ei anna, mistõttu saab piirduda vaid oletustega.

119 K.-O. Veskimägi, Nõukogude unelaadne elu, lk. 57.

120 ERAF, f. 1, n. 4, s. 68, l. 115.

121 Kirjandus- ja Kirjastusajade Peavalitsuse ülem O. Lauristin EK(b)P KK agitatsiooni- ja propagandaosakonnale ning EK(b)P maakonna- ja linnakomiteede agitatsiooni- ja propagandaosakondade juhatajatele 24. I 1941. – ERAF, f. 16, n. 1, s. 30, l. 53.

122 Kaudselt selgub ülaltoodu tollaste allikate lugemisel. Sama kinnitas O. Lauristin 7. I 1998 (märkmed autori valduses).

The Role of the Estonian Communist Party in Integrating the Estonian Art Scene into the Nationwide Soviet System during the First Year of Occupation (1940–1941)

Summary

The Bolshevik coup d'état of 1940 laid the foundations for the re-organisation of the Estonian art scene. The major directions of intervention aimed at destroying the organisational structures of the art life of the independent Estonian Republic and substituting these with a new Soviet system. Any interpretation of artistic events during the first year of Soviet Estonia is impeded by a lack of rigid hierarchies between the different organs of state power as well as between organs of power and art institutions which were still at an early stage in their formation. This article will concentrate on an evaluation of the role of the Estonian Communist Party in the context of art events during the first Soviet year.

This article focuses on two central sets of problems. Firstly, the aspect of personalised history will be considered; here attention is to be paid to those individuals from artistic circles who joined the ranks of the Estonian Communist Party (e.g. their biographical background, possible motivations for joining the party, and their participation in transformation of the art life). Our second area of interest lies in the activities of the Central Committee of the Estonian Communist Party – the highest local institution of power – in the process of integrating local art life into the all-Soviet system (e.g. the general organisation of labour, and those fields of art which were of interest).

An investigation into the party membership shows that only eight artists joined the

ranks of the Estonian Communist Party, namely, Boris Korolev, Ida Käsper, Kaarel Liimand, Aino Bach, Šmerl Jassmann, Oskar Lohk, Aino Kaimur and Boris Oras – the data as to the declined applications are missing. The fact that all of the artists joining the party, with the exception of Korolev, came from Tartu cannot be considered a coincidence. The political-intellectual atmosphere in Tartu during the late 1930s is characterised by debates on various philosophical issues, including Marxist philosophy, and by resistance to the politically undemocratic situation in the country. The second common feature uniting these artists was that they all joined the party during the first months of the Soviet era (only Oras is an exception in this sense). As all of these artists became members of the party in the early days of the Soviet regime in Estonia, it has to be taken into account that in summer 1940 most Estonians, including the intellectuals and cultural figures wanting to join the Communist Party, had a rather vague understanding of party politics and Bolshevik theory. Therefore, we must assume that the decisions of those aspiring to become party members in summer 1940 may have been significantly influenced by optimistic hopes for a better future and by a political naïveté encouraged by official propaganda. It was only Oras who could take the time to contemplate on the compatibility of the party principles and of Soviet power with his personal political views. Naturally, his joining the party ranks may have been triggered by its beneficial potential for his career. However, in summer 1940 professional organisations were not ideologically controlled to such an extent that would have prescribed the requirement of party membership to those working in high positions. I would like to argue that those artists who joined the Estonian Communist Party in

1940–1941 could be categorised as belonging into three different groups. The first group included those whose decision to join the party was based on a long-standing political conviction (Liimand, Bach). The second group is formed by those artists whose political views were perhaps not so clearly defined but whose decision can be regarded as the next logical step in their personal trajectory (Käsper, Jassmann, Lohk, Kaimur).

The third category includes those individuals whose political views were revealed only after the coup d'état in June 1940 and whose motivations, therefore, raise several questions (Korolev, and also Oras).

Those artists belonging to the Estonian Communist Party played different roles in the service of the new powers: Liimand, Bach and Käsper all participated in the re-organisation of the local art scene and in efforts to integrate it into the all-Soviet system. In the case of Käsper we ought also to consider the relations between his party membership and professional position. Jassmann, Lohk, Kaimur and Oras were art students whose activities did not exceed the limits of the art school.

The second part of the article – dealing with the Central Committee of the Estonian Communist Party – shows, first of all, that a sustained period of time was needed to organise the work priorities of that institution, and this explains why there is no evidence concerning the interference of the Central Committee into matters of art during the first few months of the Soviet period. The activities of the Central Committee can be better observed after the establishment of the Arts Government in November 1940. The Arts Government was a local organ of power for the Arts Committee, under the Council of People's Commissars of the USSR (i.e. the government); the establishment of the Arts

Government subordinated the local cultural life to all-Soviet control. The Central Committee of the Estonian Communist Party prescribed the subordination of the Arts Government to the propaganda secretary of the Central Committee of the party, and to the department of agitation and propaganda.

One can offer several examples of how the Central Committee of the Estonian Communist Party shaped local art life; this in turn confirms that the Arts Government was fulfilling a task of integrating the local art scene life into the all-Soviet system under the direct control of the Central Committee. The latter had control over both organisational restructuring as well as over the facilitating of efforts to integrate artists into the Soviet art scene through various activities. Unfortunately, it is difficult to determine which directives the Central Committee of the Estonian Communist Party received from the central authorities in Moscow and which decisions were taken locally. The historical sources fail to provide answers to these questions and, therefore, we can only make limited assumptions on this matter.

Translated by Katrin Kivimaa, proof-read by Justin Ions.